

על ספר האגדה

א. גם התלמוד הוא "ספרות"

כאן מן השיבה נמשו מאחוריהם מן שראו להם בשימוץ שומם וחרב. ימה להם שמיטב שנותיהם אכזו ולא גלית ותועלת, ללא לפס שיש בו פרי, עולם הגדול, המלא חכמה יפי וחיות, חבלם. צבאות של רבבות אלפי בחורי עראל ברובי כשרון ולמודי התמדה עיפום את כל העמדות של האינטליגנציה החפשית באירופה ואמריקה. גם הישיבה הם נוטשים את עמם. אחד מבקש רק את תכנון הוא ותורו למצוא בהרכבו באינה סן העמים מן המקצועות שנעשו לו מולדת דשה. רק מעוף שבמעוט נשאר. אחרי התפרצות מן הישיבה, נאמן לקדשי וקתו. אך צרתם של אלו צרה גדולה של הראשונים, סללת הזרות מכבירה ליהם. משנה כובה. בכואם ליצור שביא עמם ובשפת עמם. הם תלויים ומרי כדוגמאות הזרות. ויצירתם הלבוש העברי של יצירתם זרים לרוב אומה. החיות, הממשות, היניקה כמה היה מן הרבנות האגמה — הישיבה —

א היו תקון ידוע תקן מנדלי טוכר צחים. הוא גשר את הגשר בנוגע לשפה. הוא דובב את אנשי הרחוק בלשון הישיבה. העברית לכשה חיות ולא נודעה בה עד אז. אך בתקון הזה היה משום פגם. העברית הזאת נראתה בתרגום של ז'רגון. היה בה ריח הבטינות והשפלות של הרחוב היהודי. היא שדרה אמנם חבה, היא הספת את התענוג שיש לאדם תמיד כשהוא מכיר מה שהוא יודע, אך לא היה בה פרי חוכם את התבון הישן שבלשון התלמודית הזאת למעלה יותר גבהה, לא היה בה כדי להפיג את הבון ואת השאט שמלאו את נפש המושביל היתר וי ביחסו לישיבה ולמודיה. האידואל היה ספרות (ספרות יפה כמוכן) ככל הגויים, בפעם ובצורה ובנושאים שהיו נחלתם בימים חם. הרי חושך כל יעברי הצני כנראה לתמיד בין השאיפות של הדור ובין מיטב ירושתו היהודית.

עבהן מסתיימים לפי הרוב שיריו אז, רוגמת אותן, שנתפוצצו בשירים הציריניים. כונתי לנחמה הממשית יותר שלכללה באה רוחו המבוגרת, היא או תה זהכרה המהפכנית שהיה בה כתי לסלק את המחיצה שבין שאיפות הרוח ובין ירושת הישיבה. מה בקשו? ספרות עממית לאומית. היצירות החדשות לא יכלו להספיק. התנגד נעשה כבר יותר מדי קנין כל חלקים הנאורים. במשבר זה באה ההכרה החדשה על ערך התלמוד והכריוח: הגה יש לכם מה שאחם מבקשים; זה שעמלחם בו כל ימי נעוריהם אינו פסול, הוא ראוי לכוא כשהל, גם הוא ספרות, גם בו יש תוכן אנושי כללי נכבד, יש בו רוח של יפי ופיוטיש וז צורות אמנותיות, יש לו סגנון קבוע ומפואח. מקדש אל הנעורים נחרב, אבל אבניו שלמות. בקשום מתחת הערמות, נקום מעפרם, החוו להם הכנית, עד שיתלקטו אחת לאחת ויתו לבנין גדול!

ב. "כנום חדש, לאמי כמוכן, ולא דתי"

אבל מהי החכנית? על זאת השיב ביאליק במאמריו, "הספר העברי" (וכי לואו "צעירות או ילדות") ו"לכנסה של האגדה" (האחרון נדפס גם בראש ספר האגדה).

דס ונעלה מאד הוא התפקיד בעיני ביאליק. הוא משהו אותו לחתימות המסרא, המשנה והתלמוד. אמנם במקום "חתימה" הוא סורא לעבודתו "כנום", בדעתו היטב שאין להחמיכה אחר התי" מה" אותו ערך כמו למעשה בראשית של החימה ראשונה, אך עצם האשואה מעידה שהוא חשב לפעל כאן פעולה לדרות, וכמה טעו הטוענים שאמרו: חבל שביאליק בלה את זמנו בדברים שיכלו לעשות אחרים והגיה המלאכה שרק הוא היה בעליה (כלומר בחיבת שירים); תמונה, אם ביאליק לא היה מסופק לפעמים, אם אפילו הוא (ביהד עם עמיתו בתורה, רבניצקי) היה מספיק ויוצא ידי חובתו בתפקיד הגדול כפי שהוא ראה אותו.

"כנום חדש, לאומי כמוכן, ולא דתי" היתה הסיסמה. ביאליק מאריך במאור המושג של כנום, ואינו מגדיר בפלל את המושג השני: לאומי ולא דתי. באמת זה העיקר, כי הוא הוא קובע את הרוח של החתימה החדשה הזאת, והוא גם לגמרי איננו מוכן כל כך, כמו שגראה בחתמלות ראשונה, וכמו שמגיה כאלו המחבר. אך זאת היתה מחתמתו של ביאליק — אולי מאותה החכמה הנעלה שבעליה עצמם לפעמים אינם יודעים עליה — שלא האריך את הרבור בשאלה זו וכסה בה יותר ממה שגלה. התוצאה היא שספר האגדה וגם פירוש המשנה של ביאליק ורבניצקי וכולים לתסבל אצל כל חלקי האומה, גם אלה שרואים ברת את יסוד תויהם וגם אלה שאינה להם אלא זכרון של עבר.

ג. אספקלריה תמאירה

אחת המסקנות של הסיסמה החדשה היא שהאגדה, שהיתה עד עתה מפלח להלפה, נעשית עכשיו עיקר, וההלכה שהיתה הנברת נעשית שניה לתבשיבות. ובלי ספק לא מקרה הוא שער מותו של ביאליק כבר הופיע החצי של המהדורה המחודשת (ואגב, ההוצאה התשע עשרה) של ספר האגדה, ואילו מן הפרוש החדש למשנה לא יצא לאור אלא קדר אחת ואולם גם

מעבר לסיסמה החולפת של התסופה יש הצדקה פנימית של עובדה זו. החלכה כבר מצאה את תקופת, אחרי שבהירות שקללו ורוחב לבו של הרמב"ם קבעו לה בית-איתן, כבר היו זמותה והסיפה ברורים וקצובים. באו סדרנים חדשים, והשנות והנהות, אך עצם האוצר הישן היה גלוי ומסודר וקבוע. ואילו האגדה לא מצאה בית הראוי לה עד כואם של רבניצקי וביאליק. היו "עין יעקב", "מנורת המאור" וכיוצא בהם, מעין הרי"ף וספרי המנהגים בהלכה, אך פער לה, כפי שנעשתה ע"י הרמב"ם בשרה החלכה, לא נעשתה באגדה עד ימינו אלה. ואולי מותר לאמור שגם האפן הבחיר, שגם הקלסיות המציינים את פעולת הרמב"ם אינם נעדרים גם במפר על כונסי האגדה של דורנו. מי שלוקח בידו את ספר האגדה אינו מתפלל על סדרו השלם, על המערכת הפנימית המעולה שבו. הכל נראה טבעי, כאלו לא יוכל להיות אחרת. אפשר שבכר המתבררים ניחשו יחס זה של הקורא והקדמו והעידו בפתיחת הספר על מלאכתם ש"יותר שהגדל היגיעה בה — יותר יסתדרו עסקותיה".

כמוכן, שלמות החומר כמו בהלכה אין להשיג באגדה. אמנם גם משנה התורה של הרמב"ם ושאר קובי צי הפוסקים אינם מכילים אלא מבי-חד תהלכה. אבל ההלכה מגדירה את עצמה, היא בעצמה קובעת מה ש"אינה הלכה", ואילו בשביל האגדה אין קנה מדה זולתי הטעם והמצפון של הבורח. ועל כן לא לחנם הפקידה האומה את בחירה לתפקיד הזה, ומה שהוא בחד הוא המובהק.

שסא יתעוררו במו שהוא ספקות בשלמות המבחר כשהוא רואה שהמה-דורה המחודשת כוללת יותר מכרי שליש חומר חדש, אבל היא הנותנת. אין להגיה שאחר זמן ועדן תוסיה הרי צאה. תדשה עוד הרבה. אדרבה, ניבר שכבר הוצאה זו הגיעה לקצה הגבול של מה שאפשר להשבו כמשוכה. ומצד אחר ראיתי אחרי כניסה מרוקד דקת שמה שחשבתי לחסר — או בא בצרופוס אחיים או הוצא בודאי מבע-מים מסוימים.

כדאי מאד להשוות את הספר הראשון של המתדורה החדשה לששת הק-רכים של "אגרות היהודים" הכתובים אנגלית ע"י פרופיסור ל. גינצבורג. גם נושאם של אלה הן אגרות התנגד, אלא בהיקף הרבה יותר רחב, בהצגת החומר במלאו, לרבנות האגדה היהודית המאוחרת. אין ערוך לתשיבות המדעית של האוסף ההוא, והלואי שיינתן לנו כמותו בעברית. ואולם "אע"פ שפרופ' גינצבורג קסייע הרבה לקורא בהרצאתו את האגדות בהמשך אחד במקום לתת כל אחת בתרגום מרוקד, אין התקונה העולה מששת הכרכים האלה אלא משישטשת, מדגמסת בקויה ומשונה בצבעיה — ודבר זה הוא הכי רחי כשבאים להקיא הכל, הן בנוגע לכמות, והן בנוגע לזמנים. לעומת זה הוא "ספר האגדה", אם כי הוא נותן כל טעם ובן-קטע במלאו כלשונו, אפי-פקלדיה מאירה, שקטה ומצומצמת של רוח האגדה בזמן מיטב כוח יצירתה.

ד. יוצרת משכחה ומי מננה

מה שביאליק עצמו חשב על "ספר האגדה" מתבטא יפה מאד בתיאור שנתן יעקב פייכמן חדשים מועטים

אחר הופעת הכרך הראשון (כ"ח ה"ד מ"ן 1908, גליון 222. על ידיעה סמא מר, אני מודה למר שוחטמן): "על שנים עבודת ספרותית לא שמעתי. אתו מדבר בהתלהבות כל כך גדולה, כמו שהיה מדבר על ספר האגדה. ככל פעם שהייתי בא לאודיסה, היתה בשורתה הנאשונה ע"ד התקור מגת העבודה הזאת. בדברו על "ספר האגדה" כמעט שעזבו רגש הצניעות והענוותנות, שהוא פ"כ מצטיין בו. זר בר אני שבשנתן לי את "מגילת האש" היו ניכרים בפניו סימני פקפוק, וכבר הרצה לי את "ספר האגדה", כשנתסבל סכית הרפוא, לא יכל לעצור ברגשותיו לבלי העיד עליו שהוא ספר מצויץ וראוי לתהילה... קשה היה לפעמים להכיר, אם הוא מחלל את עבודתו שלו, ואם — את האגדה העיקרית עצמה".

שמעתי מספורבים שיחס זה לא נשי חנה עד יום מותו. ובטוח אני שאותה אמונה ששמר ביאליק ל"ספר האגדה", ישמור "ספר האגדה" לו. הוא ינצח את שמו בישראל יותר מכל מפעל אחר של תיו.

את שמו ואת שם עמיתו בתורה, יוכלו לחיים. יפה מצויר פייכמן במאמר הנ"ל את עבודתם המשותפת של רבי ניצקי וביאליק — לפני עשרים ושבע שנים: איך כוח ההתמדה של השפדן ברו ללא ויתור את בעל הכנפים לתלם עבודתו. בעצם השיחה הזה במשך דור שלם, יש מופת נעלה של אהבת החור רה, של אהבה סהוד תורה ולשמה.

ה. בקשת ההלכה

"גדולה אגדה — שמביאה לירי הלי-בת. וכל אגדה שאין עמה הלכה, אוני נית היא, וסופה היא עצמה בטלה, וגם מבטלת כוח המעשה של בעליה".

כשבאים להעריך את מפעלו של ביאליק באגדה, הגילום להצביע על מכתו היסרה, "הלכה ואגדה" גלומעים שיקמנם גם בזה נראית גדלותו של ביאליק ורבנותו הנאמנה בצו העבר, שהוא רואה — כמו האומה בכל המאות, הא-לפים שעברו — את עיקר התורה לא באגדה שאינה מחייבת כביכול את האדם, אלא בהלכה. הערה כזאת נכר נה וכשרה, אך היא צריכה עיון. קודם כל, המסה ההיא אינה ענין אחד אלא שנים, שהם שונים ובמובן ידוע גם הפוכים זה מזה. בחלק הראשון והראשי של המסה מסביר ביאליק שהרכב הלי-כות יש בהן רמזיה היסטורית או סמי-ליות נצחית או מיתוס, דמנת אפיה וכו' (כ"ב, כלומר: הרבה מן ההלכה יש בו — אגדה. רק בסוף, בשני העמודים האחרונים של אותו מאמר באה ההתי-רסה המפורסמת נגד הרור, "שכולו אני דה באגדה", והקריאה הנמרצת: "הע-מידו עליכם מצוות! צמאים אנו לנו פי מעשים. אנו כופפים את צוארנו: איה עול הברול?" לכאורה מספר באן ביאליק את התמידיו בשאלה אקומה, שאין אחריה תשובה. אך מי שמעיין בגוף המאמר יכיר שרושם זה מוטעה הוא, לכה"פ במידה מרובה. יש זמנים שהמצוות הן החומות ומפורשות ומוב-דרות, בחינת הגיד לך אדם מה טוב זמה ה' אלהיך דורש מעמך, ומאד מאד אופיני לביאליק, היהודי מלידה ומב-מו, שהוא השתוקק לזמן חדשישן כזה ששוב יהיו "דפוסים" מסבטעות מוצקיס וקיישים" למצוות החיים. ואז לם יש זמנים שבהם הכל היא תורשת שעה, הלכה לשעתה, — אם כי תהוד

אינו הסר מצוות איתנות מיוחדות לו. בשנותיו האחרונות היה ביאליק לכוונה רחוקה היא גדה, אזלי בקשר עם ההבנה של המהדרה המהדרשה ושל אותו המבוא שלפי ההקדמה שם רצה לכתוב בו ולמכאובנו לא הספיק לכתוב. שני דברים הדגיש — ער במה שהבינותי — ביאליק בהצאת אנדה זו שבע"פ: האגדה היא ספרות (הלא זאת היתה התגלית הגדולה של ימי בגרותו), כלומר מר היא רוצה שידוננו אותה לפי אורחם חוקי הטעם והחוש האמנותי כמו שאר ספרות בעלת ערך אנושי כללי חשוב. ושנית: האגדה הישנה יוצאת להלכה גם לנו, גם לשאלות היינו היום. המצוות הגדולות התלויות בארץ, בעיון גות, בעבודה, בעזרת העם, כלולות ומפורשות — אם רק נרע לקרוא — באגדה הישנה. הרציפות של הלכה וצדקה אנה שהיתה הפאר של מיטב עברנו, אינה נעדרת לחלוטין גם אצלנו, ומי היה נאה דורש ונאה מקיים יותר מביאליק ששום מעשה של בנין העם לא היה החוק מלבנו.

איני רוצה לאמור שהחשבון עלה בשלימות, בלי שיור של מרירות והסר פתרון. גם מי שלא היה כמקורביו הכיר בביאליק אישקט והסדרנות הדיר בפיו שהם מיוחדים לאדם שמיבקש ואינו מוצא, גם כשהוא מבקש באמת ובכל מאורו. בהספד שנערך בשבוע זה בהד-הצופים רמז נניד המכללה רמז חשוב שאיני יודע מאין מקורו. הוא סיפר שביאליק ייחל, עיוה לדאות את התחדשות הנבואה, או בפיו שהמספיד הבין מעין התגלות חדשה של האלהים. יהיה איך שיהיה, ברור שהאיש שהרבה ושאהב כל כך לדבר הסתיר בקרבו בעקשנות דבר שבשום אופן לא יכול לדבר עליו. וגם אנחנו נעמוד כאן ולא נשלה ידינו אל מה שבעליו עצמו פרש עליו שתיקה.

1. אנדה ביאליק

אסיום כמשאלה אחת. רגש כולל-נו הוא, רגש איום אך אמיתי: את היותו טוב שבביאליק לפח עמו בהסתל-טו ממנו: את המעין הכלתי-פוסק של אישיות נוהנת חיים. על כן אנו בהור-לים וחרדים לאסוף ולשמור כל זכר וכל שריד שיוכלנו להיות לנו אספקל-דיה ודפוס לאותם החיים שאבדו ושאי-גם עוד. בודאי צורך לאומי ומדעי הוא לאסוף את הכל, ושלא להפלות בזמן האסוף בין דבר גדול לדבר קטן, אבל יחד עם זה אנו צריכים עוד לענין אחר, למעין כיונים, אם לא נאמר חתי-מה של דברי ביאליק. בודאי בכל אחד מדבריו, הן בנאום, הן במאמר, הן בשיחה, או במכתב, היה צד של השי-בות, ועל כן גם לא לאה העם להאזין לכל דבריו. אבל בשביל אותו הרוכ של האומה בעתיד שלא ראיהו בעיניהם ולא שמעיהו באזניהם, ושלא יהיו להם פנאי ובשרון להפוך בכרכים עבים ול-ברך לעצמם את מה שיוכל להיות יקר להם — בשביל אותו רוב וגוף האומה נחוצ שיבוא מי שהוא ויתן לנו בכרך צנוע אתה, בסדר נאה ונאות, את כל המשובח והקיים שבדברי ביאליק — ער במה שהוא לא כינסם בעצמו — מעין ספר אגדה מלוקט ומאומרו. יהיה זה מקצת תודה של האומה למי שתחזור לה אתה ממוטב אוצרותיה.

ש. ד. גויטיין